

Bogolan: van rituele kledij tot internationale interieurstof

Anja Veirman

Het belang van textiel in Mali valt nauwelijks te overschatten. Mali is een ware schatkist aan textiele gebruiken.

Oudste vondsten – een millennium aan textiele tradities

De oudste stoffen die we in deze expo kunnen zien, zijn de zogenaamde Tellem stoffen. Ze zijn gevonden tijdens opgravingen in de grotten van het Bandiagara plateau, dat is het gebied waar sinds de 16^e Eeuw het Dogon volk leeft. Het onderzoek gebeurde in samenwerking met Nederlandse onderzoekers. Een deel van de vondsten bevindt zich in het excellente Musée National in Bamako, de hoofdstad van Mali, en de rest wordt bewaard in Leiden in het Rijksmuseum voor Volkenkunde - dat textilia uitleende voor deze expo.

Het waren fenomenale vondsten, die iedereen versteld deden staan. Dateringen wezen immers uit dat sommige katoenen fragmenten meer dan 1000 jaar oud zijn! De grotten waren geen woonplaatsen, maar dienden als begraafplaats, en de gevonden textilia zijn wellicht grafgiften of lijkwaden.

Neemt u eens rustig de tijd om naar de fragmenten te kijken. U zal zien dat de weefsels bestaan uit allemaal fijne banden of stroken die aan elkaar genaaid zijn. De stroken variëren van enkele cm tot een 20-tal cm breed en werden vervaardigd op een zogeheten smalbandweefgetouw zoals er een exemplaar getoond wordt.

Omwille van de kwaliteit en de veelheid aan weefsels die men aantrof, leidden de archeologen af dat we ongetwijfeld te maken hebben met een lokale productie. En dat deze lokale centra een zeer vergevorderde technologische kennis hadden van weven en het verven met Indigo.

Het verven met indigo gebeurt, of gebeurde, wereldwijd en het maken en gebruiken van de verfbaden vergt een grote vakkennis en technische vaardigheid. Daarom combineert men vandaag de dag indigo vaak met chemische kleurstoffen.

Aboubacar Fofona is al jaren geïntregeerd door de indigoplant en haar mogelijkheden, daarom kweekt hij de plant zelf, en onderzoekt en perfectioneert verschillende werkwijzen. Zo reisde hij veelvuldig naar Frankrijk en Japan, niet alleen om technieken te leren kennen, maar ook om een eigen textiele en beeldende taal te ontwikkelen. Zoals te zien in zijn installatie 'Les Arbres à bleu'.

Vernieuwing zien we ook in het verven met plantaardige stoffen en aarde. De met aarde geverfde stoffen heten 'bogolans', en ook deze stoffen hebben een traject afgelegd van rituele of beschermende kledij naar commercialisering - én naar autonome en toegepaste kunst.

Bogolan(fini)

Laat me u eerst iets vertellen over de techniek van deze met aarde beschilderde stoffen, of bogolan. Bogolan betekent aarde en bogolanfini is 'een stof gemaakt met aarde/modder'. Meestal wordt dit afgekort tot bogolan.

Ook hier gaat het over een ingenieuze combinatie van plantensappen en een grote technologische kennis. De aarde is immers niet zomaar eender welke aarde, maar ijzerhoudende aarde, die op een specifieke plaats wordt uitgegraven.

De stof die men wil bewerken wordt eerst volledig ondergedompeld in een bad van plantensappen. Verschillende planten komen hiervoor in aanmerking, vaak is het 'ngalama'. Hierdoor kleurt de stof licht geel of beige. In Mali noemt deze eerste stap 'rougir' of 'rood maken' en men gaat ervan uit dat de stof niet enkel gekleurd wordt, maar ook andere eigenschappen van de planten overneemt. De stof is een ontvanger, die laag voor laag betekenissen zal opbouwen.

Vervolgens wordt er met modder op de stof getekend/geschilderd. Traditioneel gebeurde dit met stokjes, of platte twijgen en fijne mesjes. Nu gebeurt het soms met tandenborstels en penselen als die voorhanden zijn. De ijzeroxides in de aarde verbinden zich met de tannines in de plantensappen, en dit resulteert in zeer mooie variaties van tinten tussen donkergrijs, donkergroen, en donkerbruin. Om een diepzwarte kleur te krijgen, moet het proces verschillende keren herhaald worden. Je krijgt dus een donkere bruine of zwarte tekening op een gele achtergrond.

Om er nu voor te zorgen dat de tekening meer contrast krijgt, kan je vervolgens de gele delen bleken totdat ze weer wit zijn. Traditioneel gebeurde dit met lokale zeep, nu vaak met allerlei zeepmengsels.

De stoffen die we hier zien, zijn vooral afkomstig uit de levenssfeer van de Bamana, de grootste bevolkingsgroep van Mali. Hun bogolan is de meest bekende en het best gedocumenteerd, maar ook verschillende andere bevolkingsgroepen van Mali maken bogolan of modderstoffen. Zoals bijvoorbeeld de Senufo - waar mijn eigen onderzoek plaatsvindt en waarover verder meer.

In de Bamana-context, werd modderkledij oorspronkelijk gedragen door jagers en personen die 't gevaar liepen om bloed te verliezen, zoals meisjes na de excisie. Er waren dan ook specifieke lendendoeken - of 'pagnes' zoals ze genoemd worden - voor vrouwen tijdens de verschillende levensfasen; bij geboorte, adolescentie en initiatie (excisie), huwelijk en zwangerschap, etc.... De motieven verschilden naargelang de functie.

In de expo kan U verschillende doeken bewonderen en let op de prachtige composities. Beeldt u zich ook even in hoe iemand de doeken rond zich wikkelt, en hoe ze een lichaam omhullen. Hierdoor gaan de motieven bewegen en krijgen we een sterk optisch en grafisch effect.

Hoe zijn deze stoffen tot ons gekomen?

Mali was onderdeel van het Franse koloniale gebied. Franse onderzoekers, verzamelaars en avonturiers brachten bogolans mee omdat ze onder de indruk waren van de artistieke kwaliteiten ervan.

Als onderzoeker maak ik hier graag de kritische bedenking dat de interculturele ontmoeting - zeker in een context van ongelijke machtsverhouding - altijd complex is. Het is bovendien absoluut noodzakelijk dat we deze episodes van onze geschiedenis,

ook in België, beter integreren in onze kennis en omgang met elkaar, zeker in de multiculturele superdiverse samenleving waarin we leven.

De bogolans die u in de verduisterde ruimte kan bewonderen, stammen uit die vroege periode; en sommigen uit de jaren '30 van vorige eeuw. Het zijn fragiele weefsels uit het Musée du quai Branly in Parijs en het is heel uitzonderlijk dat het publiek ze te zien krijgt.

Rituele stof die beschermt en communiceert

U ziet er onder meer een prachtig exemplaar van een bogolan die gemaakt is voor een jager. Het gaat om een bruin doek met intrigerende zwarte tekens op. Jagers genieten een groot aanzien in de Malinese maatschappij. Ze gaan immers om met de krachten van de natuur, en weten hoe ze moeten doden zonder zelf gevaar te lopen. Ze worden daarom geassocieerd met allerlei vormen van occulte kennis en magische krachten. Ook vandaag nog herken je een jager meteen aan zijn tenue - een vest, bijhorende broek en vaak nog een hoofddeksel in bogolan - een camouflerend geheel dat de status van de jager van de jager aan anderen toont. Van het ngalaman-sap dat de stof 'rood' kleurde weten we het insecten op afstand houdt. Volgens de Bamana houdt de stof door haar 'roodheid', de aangebrachte modder en tekeningen ook andere gevaren op afstand - zoals de kwade intenties van anderen. Bogolan beschermt dus, communiceert identiteit en geeft aan de drager een geborgen, veilig en krachtig gevoel.

Traditioneel werden de bogolan-doeken gemaakt door Bamana-vrouwen, die hierin niet alleen een specifieke tekentaal, maar ook een codetaal ontwikkelden. De motieven hebben specifieke betekenissen, en maken tevens combinaties die samen weer nieuwe betekenissen oproepen.

Geen wonder dan ook dat er veel verschillende interpretaties gemaakt zijn over bogolan. Verschillende onderzoekers werkten op de betekenis van bogolan: Pauline Duponchel, Victoria Rovine, Kandiora Coulibaly en andere Malinese onderzoekers. Iedereen is het er over eens dat bogolan beschermt, agressie van buitenaf afweert en werkt als een omhullende en ontvangende laag op het lichaam.

Ik kan vandaag niet dieper op al deze interpretaties, maar één lezing van de kunsthistorica Sarah Brett-Smith (in *Iron Skin*, 1982) wil ik toch graag met u delen. Tijdens haar jarenlang veldwerk (in de Beledougou-regio) stelde zij vast dat er in bepaalde regio's een relatie bestaat tussen het dragen van bogolan en de manier waarop men vroeger scarificaties aanbracht in de huid. Scarificaties - of littekentatoeages zoals ze bij ons soms genoemd worden - zijn kleine insnijdingen die men maakte in de huid: soms zeer eenvoudig, maar soms in uitgewerkte motieven en patronen. Een opgroeiend kind kreeg deze inkervingen of tekens in de huid tijdens zijn groeiproces naar volwassenheid: bijvoorbeeld om te tonen tot welke groep het behoorde, maar ook om medische geneeskrachtige redenen.

Elke mens kreeg dus zo'n 'markeringen', 'trekken', 'tekeningen' in zijn huid. De Bamana gaan ervan uit dat dit proces van elk mens een cultureel wezen maakte: een persoon met een identiteit in een groep, met eigenschappen en vaardigheden om met zichzelf en anderen te leven. Het aanbrengen van deze tekens of 'aanbrengen en tekenen van menselijkheid' blijkt sterke overeenkomsten te hebben met het schilderen van bogolan-doeken. Net zoals de woorden en begrippen die gebruikt worden bij het scarifiëren

enerzijds, bij het 'trekken met een mes', en bij het tekenen met modder op doek anderzijds. Het doek is op deze manier dus een tweede huid, die omringt, ontvangt, beschermt en communiceert.

Hoe wordt zo'n ruraal en lokaal gemaakt textiel nu internationaal bekend?

Daarvoor moeten we terug gaan naar de jaren '70 en de dynamiek en het optimisme dat er heerste in de eerste decennia na de onafhankelijkheid (in 1960). Overal in Afrika was men op zoek naar zijn specifieke identiteit, naar 'authentieke' Afrikaanse technieken en stijlen en dat weerspiegelde zich in alle kunstschole en verschillende nationale bewegingen. In heel de regio van de Sahel, Senegal enz. voelden Afrikaanse denkers en kunstenaars zich verwant in de zoektocht naar een nieuwe rol en ontstonden sterke expressies van Panafrikanisme.

De school voor de kunsten in de hoofdstad Bamako, het Institut National des Arts (INA) waar men opgeleid werd in schilderkunst en sculptuur, startte met het onderwijzen van bogolan. Het werken met modder werd er getransponeerd naar een autonome kunstvorm, met zin voor experiment en aandacht voor identiteit. De euforie van de post-onafhankelijkheid had ondertussen moeten wijken voor een harde economische realiteit; er was quasi geen gouache en olieverf beschikbaar in het land, en de schaarse geïmporteerde materialen waren onbetaalbaar voor het merendeel van de kunstenaars. De natuurlijke grondstoffen van bogolan - aarde en planten - waren daarentegen altijd en voor iedereen beschikbaar. Het werken met lokale middelen en bogolan werd een belangrijke expressie van Malinese identiteit en het zoeken naar een eigen moderniteit.

In 1979 vormden 6 kunstenaars (schilders) na hun opleiding aan het INA het kunstenaarscollectief KASOBANE. Ze vestigden zich in Ségou en gingen aan de slag met de oude technieken. Boubacar Doumbia, wiens werk we hier kunnen zien, was één van de drijvende krachten achter deze vernieuwende wind die door Mali waaide.

KASOBANE speelde een stuwende rol in de ontwikkeling van deze vernieuwde vormtaal, en zorgde er mee voor dat bogolan vanaf de jaren '80 langzaam aan internationale bekendheid verwierf. De stoffen werden geëxporteerd naar Europa en Amerika, en daar werden ze onder meer opgepikt in de Afro-Amerikaanse gemeenschap en hun zoektocht naar 'roots' en culturele eigenheid. Ze waren dus niet enkel een expressie van de Malinese identiteit, maar werden een symbool voor Afrikaanse identiteit in het algemeen: een belichaming van de Panafrikaanse gedachte.

In 1990 stichtte Boubacar Doumbia zijn atelier NDOMO, waar naast eigentijds ontwerp ook waarden als solidariteit en verantwoordelijkheid voor elkaar naar voor geschoven werden; de vorming van jonge mensen, en toegepaste kunst die een rol kan spelen in de culturele ontwikkeling van een regio of een generatie. Ook het toerisme speelde een grote rol in de bloei van bogolan.

Artistieke vernieuwing

Naast KASOBANE, gingen gedurende de afgelopen decennia verschillende kunstenaars aan de slag met het universum, de technieken en de mogelijkheden van bogolan. Tot de meest bekende en vernieuwende hoort ongetwijfeld de overleden Chris Seydou, de mode-ontwerper die bogolan tot bij de top van de westerse haute couture bracht

(samenwerking met o.a. Paco Rabanne, defilé in Parijs, 1979). Hij vertaalde de motieven van bogolan naar industrieel vervaardigde katoenen stoffen, die tijdens de jaren '90 volop in Mali geproduceerd werden en in heel de regio zeer populair waren.

Vanaf het eind van jaren '90 begon Souleyman Coulibaly eveneens met een eigen atelier, eerst in Bamako, later in Ségou. Als autodidact ontwikkelde hij een heel eigen stijl. Hij werkte samen met Franse, Italiaanse en Ivoriaanse designers en realiseerde verschillende producties met een atelier dat voornamelijk uit mannen bestond. Een algemene vaststelling in de productie en evolutie van eigentijds bogolan, dat traditioneel door vrouwen geschilderd werd en dus een sterke genderswitch onderging tijdens de vermarkting ervan.

Souleyman Coulibaly organiseert zijn werkplaats als een coöperatieve, wat momenteel uitzonderlijk is in Mali, en zijn atelier heeft zwaar te lijden onder de economische crisis die het land al enkele jaren treft. En dat geldt voor alle Malinese kunstenaars en ontwerpers. De lokale markt is zo goed als ingestort. Tot voor enkele jaren waren er verschillende galerijen waren voor hedendaagse kunst en design, maar die hebben momenteel bijna allemaal hun deuren moeten sluiten. Het is dan ook zeer fijn dat deze expo in de Warande het werk van deze ontwerpers en hun ateliers in de schijnwerpers plaatst.

De afgelopen decennia kreeg bogolan dus voortdurend nieuwe gezichten, nieuwe makers en gebruikers, en zochten kunstenaars en ontwerpers naar andere toepassingen en expressies in verschillende media.

Senufo moddertextiel of Filafani in de video Yakiri - Savoir faire

U vraag zich ondertussen wellicht af hoe ik betrokken ben bij bogolan-textiel en haar kunstenaars. Als kunsthistorica verricht ik onderzoek naar bogolan in het Senufo-gebied, dat is in het Zuiden van Mali, Ivoorkust en Burkina Faso. Modderstoffen hebben in de Senufo-samenleving een rituele betekenis omdat ze via de aarde verbonden zijn met de diviniteiten of geestwezens van de natuur.

In het Senufo-gebied van Folona (zuidelijk Mali) schildert men met een andere techniek dan de traditionele bogolan-techniek van de Bamana (in midden-Mali). U kan deze techniek en de vaardigheid van de schilder zien in de video aan de ingang van de expo. Daar zoem ik in op de materialiteit van het schilderproces en de tekenvaardigheid van Mahawa Sanogo, een Peul-vrouw die rituele modderdoeken maakt voor de Senufo en voor eigen gebruik. Met trefzekere, vaste hand trekt zijn rechte en evenwijdige lijnen op een ronde kalebas, waarop ze het doek dat ze beschildert zacht aanspant. De video neemt ons mee in haar concentratie en de vaardigheid van haar handbewegingen bij het opbouwen van de compositie; haar 'yakiri' – 'savoir faire' of artistieke intelligentie.

Mali Portraits

Tot slot wil ik nog wijzen het prachtige fotowerk Sebastiaan Schutyser en zijn indrukwekkende reeks 'Mali portraits'. Het zijn monumentale portretten van zelfbewuste en waardige mensen, ver weg van de gangbare clichés over Afrika. Ik zag de

reeks een 10-tal jaar geleden, en ze zijn nog steeds krachtig en indrukwekkend, een fijne ervaring om ze in deze combinatie te zien.

Anja Veirman

Docent – Onderzoeker LUCA School of Arts, Gent

Geraadpleegde bronnen en leessuggesties

- Bedaux, Rogier.
2003 'Les textiles Tellem'. In Textiles du Mali (Musée national du Mali), Bamako, p. 23-29.
- Brett-Smith, Sarah. C.
1992 Iron skin: the symbolism of Bamana Mud Cloth, Yale University, Yale (unpublished PhD)
2014 The Silence of the Women. Bamana Mud Cloths, 5 Continents, Milan.
- Coquet, Michèle
1998 Textiles africains. Adam Biro. Paris, p. 28-30, 41-42.
- Doumbia, B. (Groupe KASOBANE),
2003 L' évolution des teintures naturelles. Basilan, Bogolan, Gala, Bamako-Ségou.
- Duponchel, Pauline
1999 'Peinture à la terre, bogolan du Mali'. Journal des africanistes, Vol. 69, nr. 1, p. 223-238.
- 2003 'Le bogolan', avec legends de Kandiouira Coulibaly. In: Textiles du Mali, (Musée national du Mali), Bamako, p. 88-94.
- Gardi, Bernhard.
2003 'L'indigo', in: Textiles du Mali, (Musée national du Mali), Bamako, p. 75-79.
- Gillow, John.
2003 'Mali Mud cloths' in: African Textiles. Colour And Creativity Across A Continent, Thames and Hudson, London, p. 86-87.
- Grosfilley, Anne.
2004 'Le Bogolan: entre tradition et modernité' in: Afrique des textiles. Edisud, Aix-en-Provence.
- Veirman, Anja.
2013 Filafani in Folona. Moddertextiel en Sadogo-divinatie bij de Senufo van Folona (Mali), Gent. (PhD).
- Rovine, Victoria.
1997 Bogolanfini in Bamako. African Arts. Winter 97, Vol. 30, Issue 1, p. 40-51.
- 2001 Bogolan. Shaping Culture through Cloth in contemporary Mali, Smithsonian Institution Press